

PRIZONIERI ROMÂNI PE FRONTUL DE EST

Drd. Ilie SCHIPOR*

După ce, timp de secole, prizonierii de război au fost tratați în afara oricărei norme umanitare, cea de-a IV-a Convenție de la Haga din 1907 a pus această categorie de victime ale conflictelor armate sub protecția dreptului internațional umanitar.

Astfel, Regulamentul privitor la legile și obiceiurile războiului terestru – adoptat, exact în urmă cu 100 de ani, la 18 octombrie 1907 – stipula, în cel de-al doilea capitol al secțiunii „Despre beligeranți“, garanțiile convenționale oferite prizonierilor de război. Deoarece, în anii primei conflagrații mondiale, prevederile Convențiilor de la Haga nu au fost întocmai respectate, artizanii noii ordini politice interbelice s-au preocupat insistent de elaborarea și adoptarea unor noi instrumente juridice internaționale care să pună de acord legile și obiceiurile războiului cu arta militară a epocii, cu noile armamente, tehnologii și metode de luptă apărute în deceniile II și III ale secolului XX.

La 27 iulie 1929 – la un deceniu de la încheierea Primului Război Mondial și cu 10 ani înainte de declanșarea următorului conflict armat planetar – a fost adoptată Convenția de la Geneva relativă la tratamentul prizonierilor de război. Acest nou instrument juridic internațional, consacrat în întregime prizonierilor de război, dezvoltă sistemul protector prevăzut în Regulamentul de la Haga și stipula, mai clar, aspecte de fond ale problematicii acestei categorii importante de victime ale războaielor între care cele privind: organizarea și funcționarea lagărelor, drepturile și obligațiile prizonierilor, folosirea acestora la munci, încheierea captivității, funcționarea birourilor de ajutor și informații, controlul exercitat de puterile protectoare.

* Director adjunct al Oficiului Național pentru Cultul Eroilor.

Convenția a intrat în vigoare la 19 iunie 1931, iar România a aderat la aceasta trei luni mai târziu, legea de ratificare fiind promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 308/31 august 1931.

Prea ampla introducere deja făcută pare a fi o îndepărtare de subiectul comunicării propuse. În fapt, doresc să enunț și să argumentez teza că **prizonierii de război români** luați de către Armata Roșie nu au fost doar **victime ale unui conflict armat internațional**, ci – în mod nedrept și incalificabil – ei au fost, timp de peste 50 de ani și au rămas încă, **victime ale statului, legislației, societății civile și istoriografiei române**.

De la intrarea României în război și până la încheierea acestuia (22 iunie 1941-12 mai 1945), România a pierdut aproape 1,2 milioane de cetățeni, din care peste jumătate de milion o reprezintă prizonierii (Anexa nr. 1).

Dintre aceștia, 445.153 de militari români au fost luați prizonieri de către Armata Roșie, astfel: 309.533 pe timpul Campaniei din Est și alți 135.620 după 23 august 1944.

Durerosul tabel înfățișat distinsei asistențe reprezintă, privind dintr-un unghi realist, o imagine completă a efortului uman românesc în războiul – pe nedrept uitat și incomplet studiat – încheiat cu șase decenii în urmă.

Cel mai ades, în istoriografia națională, pierderile României se opresc la mai puțin de 3/4 din totalul prezentat în acest tabel, în timp ce majoritatea lucrărilor de referință ale unor autori străini – între care aș aminti o recentă enciclopedie editată la Universitatea Oxford – înregistrează România cu pierderi cifrate la 500.000 de oameni (Anexa nr. 2)¹. Cvasitotalitatea studiilor autohtone cifrează aceleași pierderi la 794.562 de oameni (Anexa nr. 3)² sau – în cazurile unor abordări mai pertinente, cum sunt cele ale distinsilor istorici Alexandru Dușu, Florica Dobre și Leonida Loghin – ele se ridică la

¹ General editor I.C.B. Dear, *The Oxford Companion to World War II*, Oxford University Press, New York, 1995, p. 290.

² Dinu C. Giurescu, *România în Al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, p. 107.

930.171 din care 92.620 morți, 367.966 dispăruți, 135.620 dezarmați după 23 august 1944 și 333.966 răniți.³.

Diminuarea – presupunem involuntară – pierderilor românești mai ales în Campania din Est nu ar fi poate cea mai gravă eroare a istoriografiei naționale. Mai dureros mi se pare faptul că, aproape fără excepție, prizonierii români luați de către forțele sovietice sunt prezentați – jenant și dezonorant, în enciclopedii, monografii, tratate, lucrări, studii, articole, comunicări și orice fel de alte abordări științifice – drept dispăruți. Este cunoscut faptul că în practica redactării documentelor operative în timp de campanie, sunt considerați dispăruți doar militarii care dezertează, trecând intenționat și de bună voie la inamic.

Este nedrept și jignitor pentru memoria sutelor de mii de prizonieri români să fie tratați încă drept dispăruți, adică dezertori, iar aceasta constituie – în opinia mea – marele păcat al istoriografiei naționale din ultimii 60 de ani.

În anul 2000 a fost publicată la Moscova, la editura *Logos* o interesantă și așteptată culegere de documente intitulată „Prizonieri în URSS, 1939-1956“. Lucrarea, coordonată de către prof. M.M. Zagorulko, a fost editată în 2.500 de exemplare și, se pare, difuzarea s-a oprit după distribuirea a mai puțin de 1/4 din tiraj. În cele peste 1.100 de pagini ale lucrării, am identificat peste 100 de documente care conțin informații – de cel mai ades inedite, necunoscute specialiștilor și cititorilor români – privitoare la prizonierii luați de către Armata Roșie din rândurile militarilor români.

Încercând să utilizez și să înțeleg documentele din lucrarea invocată, am constatat că – în situațiile centralizatoare, întocmite în primul an după încheierea războiului, clasificate *Strict secret* sau *Strict secret de importanță deosebită*, semnate cel mai ades de L.P. Beria, comisar al poporului pentru Afacerile Interne și adresate generalisimului I.V. Stalin sau Viaceslav M. Molotov, comisar al poporului pentru Afacerile Externe, – sunt înregistrați 3.899.397

³ Alexandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata română în Al II-lea Război Mondial, 1941-1945. Dicționar Enciclopedic*, Ed. Enciclopedică, București, 1999, p. 320.

prizonieri provenind din 65 de state ori entități naționale, respectiv de naționalități necunoscute (cca 25.000 de cazuri) – (Anexa nr. 4).

Din această situație statistică constatăm că cei 181.967 prizonieri proveniți din armata română (reprezentând 4.666% din totalul celor deținuți în lagărele NKVD) se situau pe locul III (după germani și unguri) în ansamblul armatelor europene, dar și că numărul lor este mult mai mic decât cel invocat chiar în prezenta comunicare.

O primă constatare este aceea că peste 14.000 de prizonieri sunt înregistrați ca moldoveni deși aceștia proveneau din Armata română, în care au fost încorporați înainte de iunie 1940 când teritoriul dintre Prut și Nistru a fost încorporat de către URSS.

Apoi, rapoartele centralizatoare înaintate conducerii supreme de la Kremlin reflectau doar situația prizonierilor deținuți în cele peste 350⁴ de lagăre NKVD care au funcționat pe teritoriul URSS între 01.10.1939 și 30.04.1956.

După bătălia de la Stalingrad (4 septembrie – 2 februarie 1943) și victoria de la Kursk-Orel (5 iulie – 23 august 1943), dar mai ales odată cu marea ruptură produsă de România la 23 august 1944, în lagărele provizorii/de etapă de la nivelul armatelor și fronturilor sovietice se găseau în permanență câteva zeci de mii de prizonieri. Aceștia nu erau luați în evidențele centralizatoare până nu ajungeau în lagărele NKVD din adâncimea frontului. Adeseori, în cele câteva săptămâni, dacă nu chiar luni, dintre căderea în captivitate și ajungerea în lagărele din Ucraina, Urali sau Siberia, numărul fiecărui nou lot de prizonieri europeni se diminuea până la înjumătățire. Abia după înmatricularea în lagărele NKVD de interior, prizonierii supraviețuitori deveneau entități statistice pe care noi românii le descoperim în arhivele sovietice după mai bine de jumătate de secol de la încheierea războiului.

Sper că se vor obține răspunsuri clarificatoare și pertinente atunci când specialiștii în domeniu vor aborda, cu acribie, arhivele

⁴ Evoluția numărului lagărelor NKVD în perioada 01.10.1939 – 03.08.1951: 01.10.1939 = 10 lagăre; 22.06.1941 = 8 lagăre; 01.03.1943 = 35 lagăre; 01.11.1944 = 86 lagăre; 08.06.1945 = 206 lagăre; 10.04.1946 = 240; 10.05.1948 = 153 lagăre; 01.01.1949 = 88 lagăre; 23.03.1950 = 14 lagăre și 03.08.1951 = 86 lagăre.

diviziilor și regimentelor ce au luptat în sudul Ucrainei, între Nistru și Prut și mai ales în prima parte a operației Iași – Chișinău, începută la 20 august 1944.

De asemenea, soarta celor 134.266 de militari din Armatele 3 și 4 române dezarmați după 23 august 1944 și a celor 1.354 de marinari din echipajele navelor române capturate de sovietici între 2 și 19 septembrie 1944 trebuie tratată cu cuvenita responsabilitate, mai ales că arhivele militare dispun de situația nominală a marilor unități și efectivelor lor dezarmate⁵.

Cu titlu de ipoteză, semnalez și faptul că în două rapoarte date 11 mai și 4 iunie 1945 – deci redactate la aproape nouă luni de la trecerea României de partea Națiunilor Unite – numărul prizonierilor români a crescut cu peste 4.000 de militari. Dacă în cazul germanilor și chiar a ungarilor creșterea este justificată de capitularea ultimelor forțe ce apărau Berlinul, în cazul militarilor români singura explicație acceptabilă ține de dinamica sosirii în interiorul URSS și de ritmurile înmatriculării în lagărele NKVD a prizonierilor luați din Armata Roșie în primăvara și vara anului anterior (Anexa nr. 5).

Conform invocatelor sinteze, peste 50.000 din prizonierii români au decedat pe timpul internării în lagărele NKVD (Anexa nr. 6).

Amintind că și această cifră nu reflectă în totalitate dimensiunile calvarului prizonierilor români, câteva constatări impunându-se de la sine.

Rata mortalității în rândul românilor a fost una dintre cele mai ridicate (28%), aceasta fiind dublă față de ponderea deceselor în totalul celor aproape 4,0 milioane de prizonieri deținuți de către URSS.

Doar în rândul prizonierilor italieni, evrei și a celor de naționalitate necunoscută s-au înregistrat indici superiori de mortalitate pe timpul prizonieratului.

Dacă prizonierii proveniți din populații nordice și montane (germani, ucraineni, estonieni, cehoslovaci, iugoslavi etc.) au avut o mortalitate situată la nivelul mediu sau chiar sub aceasta, cei prove-

⁵ Arhivele Militare, fond *Marele Stat Major*, dosar 93, f. 54, 85, fond *Marele Stat Major*, Secția 3 Operații, dosar 2722, f. 27, dosar 2756, f. 19.

niți din populațiile latine (români, italieni, moldoveni) și – un caz aparte – evreii au avut parte de cea mai ridicată rată a deceselor.

Alte particularități – pe care, din precauție, le-aș numi statistice – le-am constatat în ceea ce privește repatrierea prizonierilor români (Anexa nr. 7).

În anii 1945 și 1946 au fost eliberați doar 669 de români (0,37% din totalul prizonierilor români), în timp ce repatrierea italienilor a depășit 38%, iar cea a iugoslavilor era aproape 14% din totalul prizonierilor acestor state.

Cu toate că România s-a alăturat în august 1944 trupelor sovietice, tratamentul aplicat prizonierilor săi nu era cu nimic deosebit de cel aplicat germanilor sau ungarilor.

La 1 ianuarie 1949, în URSS, erau deținuți încă peste 2.500 de prizonieri români, mărimi numerice de ordinul miilor neregăsiindu-se decât în cazul germanilor și austriecilor (cca 41.000), respectiv ungarilor (8.021).

Peste 20.000 de prizonieri români au fost încorporați – într-un context ce se cere încă studiat – în diviziile de voluntari „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”. Acest fenomen s-a mai înregistrat – cu o amploare diferită de la caz la caz – în câteva alte armate (Anexa nr. 9). Din totalul celor 56.665 de prizonieri încadrați în formațiunile naționale, români, unguri și cehoslovaci au totalizat peste 90% din cazurile contabilizate de autoritățile sovietice. Apoi, românii au fost – alături de cehoslovaci, iugoslavi, polonezi și evrei – printre primii încadrați (încă în 1943) în formațiunile naționale. Cel mai ridicat procent de înrolare a prizonierilor în unități de voluntari l-au avut bulgarii (21,36 %), ucrainenii (17,84%), evreii (12,05%), iugoslavii (11,48%), cehoslovacii (11,28%), românii (11,20%) și ungurii (4,13%).

Sunt conștient că simpla enumerare a unor elemente de factură statistică nu oferă decât, în cel mai fericit caz, o imagine globală a unui fenomen ce ascunde – dincolo de cifre și procente – destinele, tragediile și mai ales viețile câtorva sute de mii de compatrioți ai noștri.

Spuneam la început că prizonierii români căzuți pe Frontul de Est sunt concomitent victime ale războiului la care au luat parte și **victime ale statului deținător** care – nu trebuie neglijat – nu s-a mai considerat din 1917 (prin Rusia predecesoare) legată de Convenția a IV-a de la Haga și, pe de altă parte, nu a ratificat Convenția de la Geneva din 27 iulie 1929 privitoare la tratamentul prizonierilor de război.

Dacă până acum am sugerat câteva din motivele pentru care consider că istoriografia națională a trădat prin omisiune problematica prizonierilor români, în cele ce urmează voi enunța modalitățile prin care autoritățile statale, parlamentele postbelice și societatea civilă sunt părtașe la această nedreaptă „ascundere sub preș” a unei realități ce a marcat destinele a aproape 450.000 de militari români și au influențat dramatic viața a peste 2 milioane de familii. Indiferența autorităților politice și militare față de soarta prizonierilor luați de sovietici până la 23 august 1944, dar și a celor dezarmați și în parte transferați la est de Prut după „întoarcerea armelor” poate fi constatată cu ușurință prin studierea documentelor Comisiei Aliate de Control de la București.

Solicitările părții române, chiar și sub forma unor întrebări aluzive despre sutele de mii de prizonieri români deținuți în lagărele proaspătului aliat, abia dacă își găseau arareori locul în numeroasele și lungile întrevederi cu reprezentanții Comisiei. După discuțiile de la Moscova ale lui Lucrețiu Pătrășcanu cu V.M. Molotov, din 31 august 1944, în care chestiunea dezarmării trupelor este prezentată ca fiind „o problemă de importanță majoră, având și un caracter de urgență”, liderii de la București evită spinoasa problemă pe care sovieticii o trec cu dezinvoltură sub tăcere. Până la sfârșitul anului 1944, cea mai tranșantă abordare a acestui subiect îi aparține lui Iuliu Maniu care – în scrisoarea sa din 15 noiembrie 1944, adresată lui A.I. Vașinscki, prim-loctinitorul comisarului poporului – face ample referiri la „situația trupelor române care au depus armele după 24 august a.c.”, respectiv „capturarea flotei militare române”.

La 27 iunie 1945, generalul Vasiliu Rășcanu, ministrul de Război, i-a semnalat lui A.I. Vâșinscki că „în țară a început să se pună

întrebarea: de ce nu s-au întors până acum acasă prizonierii de război români dacă războiul s-a terminat de mult?“.

Ca urmare, la 11 septembrie 1945, Guvernului român i s-a comunicat că Guvernul sovietic „a hotărât să satisfacă această cerere, să elibereze din prizonierat și să trimită în România 40.000 de oameni, prizonieri de război români, pe lângă cei 48.400 eliberați anterior“.

În fapt, această promisiune nu s-a îndeplinit decât trei ani mai târziu, perioadă în care autoritățile române, aflate în plin proces de „democratizare“ și „frățescă întovărășire“ cu noii ocupanți, au încetat practic să mai revină cu solicitări privind repatrierea prizonierilor. Concomitent, în societate a fost indusă o nouă atitudine față de foștii combatanți. Cei care au participat la luptele de pe Frontul de Est erau considerați „trădători ai cauzei naționale“, eroii proveneau doar dintre „luptătorii pe frontul antihitlerist“, iar prizonierii erau uitați, chiar dacă unii dintre ei ajungeau în țară după ce parcurgeau, pe cont propriu și în bună parte pe jos, miile de kilometri ce despart Siberia de România.

Prin Decretul nr. 48 din 29 mai 1948, a fost desființat abuziv Așezământul Național „Regina Maria“ pentru Cultul Eroilor, singurul organism care s-a ocupat după război de cei căzuți în luptă sau prizonierat.

România și URSS au ratificat, în calitate de state membre ale ONU, Convenția a III-a de la Geneva din 1949 privind tratamentul prizonierilor de război fără ca aceasta să aducă nici cea mai modestă îmbunătățire a sorții prizonierilor români deținuți în lagărele NKVD sau să genereze cea mai neînsemnată preocupare a autorităților de la București față de mormintele celor peste 50.000 de morți din rândul prizonierilor luați de Armata Roșie între 1941 – 1944.

Decretul nr. 117 din 23 octombrie 1975 al Consiliului de Stat al R.S.R. privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război nu includea – în mod explicit, în categoria mormintelor de război – pe cele ale prizonierilor, internaților civili, deportaților, membrilor formațiunilor de Cruce Roșie și ale corespondenților de război sau a altor persoane asimilate acestora, decedate în timpul și din cauza conflictelor armate îndeplinind o misiune comandată.

Această omisiune poate fi înțeleasă numai dacă o coroborăm cu faptul că, în urmă cu doar două luni de la emiterea acestui act normativ profund ideologizat, mai precis la 8 iunie 1973, Conferința diplomatică de la Geneva asupra reafirmării și dezvoltării dreptului internațional umanitar a adoptat Protocoalele Adiționale I și II la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949, privind protecția victimelor conflictelor armate internaționale, respectiv fără caracter internațional.

Ratificarea de către România a acestor două protocoale a fost amânată aproape un sfert de secol, acest gest reparatoriu fiind înfăptuit abia la 11 mai 1990 de către primul organ legislativ postrevoluționar, Consiliul Provizoriu de Uniune Națională.

După încă mai bine de un deceniu, Parlamentul României a adoptat, în 2003, Legea organică nr. 379 privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război, iar în primăvara anului următor Guvernul a emis Hotărârea nr. 375/mai 2003 pentru care s-a aprobat Regulamentul de organizare și funcționare a Oficiului Național pentru Cultul Eroilor.

Noul organism, creat în iunie același an, organ al administrației publice centrale, aflat în subordinea Guvernului, răspunde de elaborarea și aplicarea politicii și strategiei în domeniul mormintelor și operelor comemorative de război.

Încă de la înființare, Oficiul a reușit să recupereze parte din timpii și ocaziile pierdute în cei aproape 60 de ani de la desființarea Așezământului Național „Regina Maria“ pentru Cultul Eroilor, al cărui continuator de drept este.

Au fost negociate și semnate acordurile interguvernamentale cu Rusia, Slovacia și Ungaria, a fost reconstruit Cimitirul de Onoare Românesc de la Țiganca, s-a amenajat parcela de onoare la Erevan pe locul în care au fost înhumați peste 100 de prizonieri români morți într-un lagăr NKVD din Capitala Armeniei, au fost reamenajate cimitirele românești din Sofia, Budapesta, Sommerein – Austria și Zwickau – Germania, sunt în curs de finalizare proiectele tehnice pentru reconstrucția a două cimitire românești de campanie din zona Odessa și Cernăuți.

A fost inventariată întreaga arhivă „Cultul Eroilor“ și s-au finalizat primele proiecte de cercetare sistematică a locurilor în care sunt înhumați eroii României – căzuți în luptă sau morți în prizonierat – în spațiul ex-sovietic.

Sunt create premisele ca într-un timp relativ scurt să se declanșeze un program cuprinzător de recuperare a memoriei militarilor români căzuți pe Frontul de Est.

Încrezător fiind în aceste încurajante perspective, închei adresându-mă distinsei asistențe și onorabililor referenți cu o firească rugămintă: fiți alături de noi, cei care trudim la ONCE, și sprijiniți-ne să clarificăm, într-un timp cât mai scurt, multele necunoscute ale vastei și complexe probleme care poate fi denumită sintetic „Victimele românești ale conflictelor armate internaționale. Cazul prizonierilor de război în campania 1941 – 1944.“